

ŠOLA IN REVŠČINA – RAZMIŠLJANJA IN VPRAŠANJA / Anica Mikuš Kos / Slovenska filantropija

Namen sestavka je spodbuditi šolo kot institucijo, da aktivira svoje vire za preprečevanje učinkov revščine na otroke. Dobro znani in proučeni so učinki revščine na otrokov psihosocialni razvoj, učenje, počutje, socialno delovanje, podobo sveta. Bližnji sorodnik revščine je pojav eksistenčne negotovosti, povezan z nepredvidljivostjo zaposlovanja, za katerega danes uporabljamo izraz prekernost. Ta po mnogoterih povezavah prizadane tudi otroke.

SOCIALNO PRIKRAJŠANI OTROCI

V času, v katerem živimo, je morda beseda »revščina« neustrezna za pojav, o katerem govorimo. Pod revščino si v zdravorazumskem mišljenju predvsem predstavljamo ne-imetje, pomanjkanje materialnih življenjskih dobrin in spremljajoče posledice. Danes bi morali izumiti izraz, ki pokriva poleg tega še ogoljufanost, prevaranost, okradenost, izključenost, okrivljenost lastne nesposobnosti (»luzerji«) v skladu z enim vodilnih neoliberalnih načel »Vsak je svoje sreče kovač«. To v svetu, ki je poln besed o enakih možnostih, pomeni ne imeti mnogih možnosti katere razglajamo kot človekove pravice. Morda je izraz »socialna prikrajšanost« bolj ustrezen za pojave o katerih govorimo.

Revni otroci se srečujejo z večjimi obremenitvami, imajo več slabih izkušenj, doživljajo več neuspehov, imajo manj možnosti, izpostavljeni so več dejavnikom tveganja kot njihovi dobro stoječi vrstniki. Ti pojavi pri otrocih prizadevajo tudi videnje sveta ali tega, kar sociologi imenujejo konstrukcija socialne realitete, samopodoba, pričakovanja glede prihodnosti. Težave v skupini revnih otrok so bolj razširjene kot v skupini ne-revnih: težave pri učenju, psihosocialne težave, izključenost ... Občutje nesposobnosti in nemoči, da bi dosegli, kar šola od njih pričakuje, zmanjšuje motivacijo za učenje in slabša podoba o sebi. Čim slabša je samopodoba, čim nižje je samozaupanje, tem manjše so otrokove notranje sile, energija za obvladovanje težav. Poleg tega, da so izpostavljeni več dejavnikom, ki ogrožajo njihov razvoj, prejemajo manj pomoči. Otroci in njihovi starši manj iščejo in koristijo razpoložljive vire pomoči za učne in psihosocialne stiske.

Revščina vsebuje dejavnike in procese tveganja glede psihosocialnega razvoja. Njihova prisotnost povečuje verjetnost, da se bodo pri otroku pojavile učne in psihosocialne motnje. Vendar večina tudi najbolj revnih otrok ne bo imela tistega, kar strokovnjaki diagnosticiramo kot motnje. Revni otroci tako

kot vsi otroci razvijejo odpornost in strategije obvladovanja težav in velika večina se uspešno spopada z življenjskimi okoliščinami. Od otrok, ki živijo v revščini, bi se lahko marsikaj naučili.

V sestavku predstavljam svoja razmišljanja o tem, kaj lahko stori šola, da zaščiti otroka pred učinki socialne prikrajšanosti. Moja razmišljanja izhajajo iz preteklih let sodelovanja z osnovnimi šolami v Sloveniji in iz sedanjega delovanja v šolah na področjih, ki so prizadeta od vojnih dogajanj in terorizma in od hude predhodne ali posledične revščine. Zavedam se, da je sedanja situacija v Sloveniji močno različna od situacije na Kosovu ali v Afganistanu in da je potrebno revščino in možnosti blaženja negativnih posledic na otroke presojati v družbenem kontekstu. Vendar se mi je marsikdaj zazdelo, da bi bile nekatere izkušnje delovanja v tujih deželah morda vredne razmisleka tudi v Sloveniji. Mednje sodi denimo izkušnja, da učitelji posedujejo veliko modrosti in praktičnih znanj in o tem, kako podpreti otroke, prizadete z revščino; da se učitelji največ naučijo drug od drugega v interaktivni izmenjavi izkušenj, da je možno z motivacijo učiteljev aktivirati velike resurse pomoči otrokom v stiski znotraj šole.

ZAKAJ ŠOLA?

Odgovori so zelo preprosti. Danes so dobro znani možni varovalni vplivi šole za otroke v stiskah. V šoli so vsi otroci šolske starosti dosegljivi pozitivni vplivom. Šola je za družino najpomembnejši prostor socializacije, nabiranja izkušenj, razvijanja interesov in motivacije, ustvarjanje samopodobe. Šola ima mnoge možnosti za kompenziranje prikrajšanosti, primanjkljajev, ki izvirajo iz revščine.

Če uporabimo teoretski besednjak, lahko navedemo, da je znanstveno (in že zdavnaj izkustveno) ugotovljeno, da šola vsebuje mnoge zaščitne dejavnike in procese. To so dogajanja, odnosi, ki preprečujejo neugodne posledice dejavnikov tveganja, ogrožajočih vplivov na otrokovo čustvovanje in delova-

nje. V varovalnih dejavnikih in procesih najdemo odgovore na vprašanje, zakaj velika večina otrok in odraslih, izpostavljenih zelo neugodnim življenjskim okoliščinam, ostaja psihosocialno zdravih. Med najbolj vplivne varovalne dejavnike znotraj šole sodijo uspešnost v šolskih predmetih, uspešnost v občolskih dejavnostih (šport, kulturne dejavnosti, praktične dejavnosti ...), dobri odnosi z učiteljem, dobri odnosi z vrstniki, vključenost in sprejetost v skupinskih dejavnostih.

KAJ LAHKO STORI ŠOLA?

Pomoč šole socialno prikrajšanim otrokom je lahko materialne, psihosocialne, psihološke, izobraževalne, in motivacijske narave. Posebnega pomena je krepitev otrokovih sil za obvladovanje težav, povezanih z revščino.

Katere negativne vplive socialne prikrajšanosti lahko šola in učitelji zmanjšujejo, preprečujejo? Katere varovalne dejavnike pedagoške in psihosocialne narave lahko aktivira šola? Koliko se šola sistemsko ukvarja s položajem, ovirami in težavami revnih otrok. Denimo tako, kot se ukvarja s težavami otrok s posebnimi potrebami. Vem, da mnoge šole storijo veliko dobrega za socialno prikrajšane otroke. Ali je to sistemska strategija ali so to dejanja, odvisna od socialne odgovornosti in dobrote šolskih delavcev?

Šola poskrbi za šolsko prehrano, za nabavo učbenikov. Pomembna in pogosto uporabljena oblika pomoči v okviru šole je zbiranje materialnih sredstev ali aktiviranje različnih virov za to, da se otroku omogoči udeležba v plačljivih občolskih dejavnostih, za nabavo potrebščin in drugih reči. Kaj pa nič manj pomembne »mehke« posledice socialne prikrajšanosti?

Mnogi socialno prikrajšani otroci predvsem potrebujejo pomoč pri učenju. Šolska neuspešnost, nemotiviranost za učenje so bolj pogosti pri revnih kot pri dobro stoječih učencih. Pa ne zaradi različnosti v inteligentnosti. Zaradi različnosti življenjskih okoliščin. Kako

kompensirati primanjkljaje, ki jih prinašajo s seboj v šolo otroci iz revnih družin? Kako vzbuditi željo po šolskem učenju? Pedagogi vedo o tem več kot jaz. Želim le opozoriti na socialno in emocionalno komponento učenja. Stavba znanja se gradi v socialnih interakcijah. Čustva imajo znaten vpliv na učenje. Zato so odnosi znotraj razreda, skupine, vključenost v dejavnosti, pozitivna samopodoba, izkušnja zmožnosti in uspešnosti bistvenega pomena za spodbujanje učenja. Zopet je vprašanje, koliko se teh kanalov poslužuje šola zavestno in sistemsko.

Izključenost je spremljevalka revščine v otroškem obdobju. Izključenost iz plačljivih dejavnosti, iz dejavnosti, za katero potrebuješ opremo, iz dejavnosti, za katere preprosto misliš ali ti dajo vedeti, da ne sodiš vanje. V vrtcu mojih vnukov je še ne petletna deklica ugotovila: »Mene ne povabijo na rojstne dneve, ker sem revna.« Tudi tu je veliko možnosti mediacije, spodbud, olajševanje vstopa in vključevanja, vpliva na vrstnike, praktične pomoči. V socialnem prostoru šole je možno razviti socialne podpirne mreže za pomoč otrokom v stiski. Nekoč smo govorili o humanizaciji bolnišničnega zdravljenja otrok. Morda bi o podobnem procesu lahko pričeli razmišljati znotraj šole. S to razliko, da ne bi imeli v mislih humanizacijo postopkov odraslih z otroki (kot smo to imeli pri prizadevanjih za humanizacijo otroških bolnišnic), temveč humanizacijo odnosov in vedenja vseh članov šolske skupnosti – otrok in odraslih.

Nekoč po vojni v Bosni mi je učitelj v Brezi govoril o veliki revščini mnogih otrok in o peščici bogatih. O tem, kako se skupina bogatih ne družijo z revnimi. Rekel je: »Zdi se mi, da bi o tem moral govoriti z mojimi učenci. Toda ne vem kako.« V javnosti odrasli ljudje reflektiramo krivice, nepojmljive socialne razlike, revščino. Pri tem smo kritični do neoliberalnega sistema, ki te razlike generira. Koliko refleksije pa je v šoli? Refleksije, ustrezne razvojni ravni otrok?

PROSTOVOLJNO DELO

Prostovoljci so pomemben človeški vir pomoči otrokom, ki jih prizadeva revščina. Izboljšujejo kakovost življenja otrok in lahko ščitijo pred nekaterimi škodljivimi posledicami socialne prikrajšanosti.

Prostovoljstvo v šoli pomeni, da otroci prejmejo v okviru šole pomoč prostovoljcev ali da

otroci delujejo v okviru šole kot prostovoljci. Običajno je v šolah z organiziranim prostovoljnimi delom prisotno oboje. Prostovoljci, ki pomagajo otrokom ob učnih težavah ali psihosocialnih težavah, so lahko zunanji – študenti, dijaki, lahko so to učenci iste šole, ki pomagajo vrstnikom ali mlajšim učencem. Prostovoljstvo je razvito v mnogih šolah v Sloveniji, pač v tistih, v katerih se najdejo šolski delavci z dovolj dobre volje in energije za aktiviranje tega vira pomoči otrokom v stiski.

Z druženjem, učno pomočjo, vključevanjem v prostočasne dejavnosti prostovoljci nudijo otroku pomoč pri premagovanju učnih in socialnih težav; kompenzirajo socialno in družinsko pogojene deficite v možnostih in priložnostih; posredujejo pozitivne medčloveške izkušnje. Pozitivne učinke delovanja prostovoljskih pomočnikov je možno pripisati učenju po modelu, motivaciji, razvijanju novih interesov, izkušnji novega pozitivnega odnosa, pomoči pri učenju, povečanju samozaupanja.

Opozorila bi na to, da je pomembno, da se v prostovoljno delo vključujejo tudi otroci in mladi, ki so v slabšem socialnem položaju. Razlogov za to je mnogo: ker lahko veliko dajo drugim, ker vloga pomočnika krepi samozaupanje in samospoštovanje, aktivna vloga pri reševanju težav drugih ali izboljševanju kakovosti življenja skupnosti preprečuje vpetost v vlogo žrtve in iz nje izvira občutek nemoči. S tem da pomaga drugim in skupnosti, prikrajšani otrok prestopi iz vloge pomoči potrebnega v vlogo tistega, ki pomaga drugim, v vlogo aktivnega člana skupnosti. Prostovoljno delo je za vse otroke in mlade pozitiven dejavnik ali varovalni dejavnik psihosocialnega razvoja. In to še posebej velja za otroke v stiskah.

ZAKLJUČNE MISLI

Šola kot univerzalna izobraževalna institucija ima veliko možnosti za podporo, pomoč, kompenziranje z revščino pogojenih deficitov, za preprečevanje ali zmanjševanje nekaterih pomembnih posledic revščine in socialne prikrajšanosti. Pomen prikrajšanosti za posameznika, posledice ter možnosti preprečevanja posledic, so odvisni od specifičnega družbenega in institucionalnega konteksta v katerem delujemo. Refleksija in izmenjava izkušenj glede tega, kaj je možno narediti tukaj in sedaj za otroke v okviru šolskega sistema, je vsebina, vredna javnega razmisleka in vključitve v usposabljanje pedagoških

delavcev. Razdelava strategij je pomembna tudi za to, da ne bi naredili škode, denimo s segregacijo socialno prikrajšanih otrok v posebnih skupinah za pomoč.

Zdi se mi, da v šolstvu razvitega sveta, torej tudi pri nas, obravnava in ukrepanje ob socialni prikrajšanosti otrok terjata idejno, etično, psihološko razdelavo na ravni konceptualizacije, načel delovanja in operative. To, kar danes v razvitem svetu pokriva beseda »revščina«, je dokaj drugačno od tega, kar smo pojmovali kot revščino v kapitalizmu izpred socialističnih časov oz. danes pojmuje mo v nerazvitih državah. V sodobni socialni prikrajšanosti razvitega sveta je mnogo bolj v ospredju prizadetost človeškega dostojanstva, občutek prevaranosti, varljiva ponudba vsega za vse (dober primer so reklame, besede o enakih možnostih in otrokovih pravicah), zapisana in nezapisana socialna pravila izključevanja, sporočila o nesposobnosti in mnoga druga dogajanja, ki otroke prizadevajo neposredno in posredno preko družinskih dogajanj.

Glede na to, da je število teh otrok veliko – v medicinskem jeziku bi rekli, da je to postal problem epidemioloških razsežnosti; glede na to, da nekaj stotisoč otrok prebije v šoli velik del svojega življenja in glede na vzgojno funkcijo šole mislim, da bi bila tema »Šola in socialno pogojena prikrajšanost otrok« vredna javne razprave. Ta bi morala vsebovati vprašanja, kako se odraža današnja in tukajšnja socialno pogojena prikrajšanost v odnosih, delovanju, uspešnosti otrok in predvsem kako lahko v šolskem prostoru sistemsko preprečujemo ali vsaj omilimo nekatera škodljiva dogajanja.

O vsem tem ne vemo dovolj, včasih si ne upamo razmišljati na glas. Omejuje nas tudi spoznanje, da je šolski sistem vpet v družbeno dogajanja in se ne more iz njih izločiti z drugačno filozofijo, vrednostnim sistemom in vzpostavljanjem drugačnih odnosov. Toda tudi ob tej ujetosti v uradne družbene in ekonomske usmeritve so možnosti za pro-aktivno delovanje šole. To poleg podpore in pomoči prikrajšanim ponuja vsem otrokom možnost, da se seznanijo z modelom bolj pravičnega delovanja in solidarnostnih odnosov. In ne nazadnje, glavni produkt izobraževalnega sistema – dosežena raven izobrazbe, je pomembna kodeterminanta bodočega socialnega položaja odraslih.